

ФАНАТ КРИВОРІЖЖЯ. До 140 річниці з дня народження Е.К. Фукса

ЄСІНА Н. Краєзнавець, м. Кривий Ріг

Ентузіазм, з яким Едуард Карлович Фукс ставився до своєї професії геолога, межував з фанатизмом. І це не залишилося непоміченим: ще у 1922-му, за кілька років до офіційного затвердження в Радянському Союзі звання Герой Соціалістичної праці, йому присвоїли це звання.

А сталося це ось як. У листопаді 1922-го у Кривому Розі, як і по всій країні, відзначали 5-ту річницю Жовтневої революції. Коли на багатотисячному мітингу слово надали Е.К. Фуксу і він піднявся на трибуну, хтось вигукнув: «Герой праці!». Натоп свхально загув, почувили вигуки підтримки, вгору полетіли шапки. Ті, хто стояли поруч з Едуардом Карловичем, підхопили його на руки й почали підкидати. Ця подія мала продовження: недовозі Фуксу видали посвідчення «Герой праці».

Чим же ця людина заслужила таку загальну любов і повагу?

25-річний Едуард Фукс приїхав до Кривого Рогу 1897 року. За плечима було Катеринославське реальне училище (1886–1889) та три курси Петербурзького гірничого інституту, який йому довелося залишити через сімейні обставини: після смерті батька Едуард, найстарший у багатодітній родині, взяв на себе турботу про молодших – п'ятьох братів і сестру. Спочатку він влаштувався у Бердянському повіті на рудник «Корсак Могила» (лиманіти). З перших днів роботи завзяття та обізнаність геолога привернули до нього увагу керівництва. Вже наступного, 1894, року Едуарду Фуксу, попри 22-річний вік і незакінчену вищу освіту, пропонують завідувати геологічними розвідками на залізну руду у Бердянському повіті, що проводилися Новоросійським товариством кам'яновугільного, залізорудного та рейкопрокатного виробництва (засноване Д. Юзом 1869 р.). У 1897-му керівництво товариства призначає Е.К. Фукса завідувати розвідками у Криворізькому повіті, і він переїздить до Кривого Рогу.

Едуард Карлович Фукс

З липня 1900-го по грудень 1901 року Е.К. Фукс керує розвідками на бурі вугілля на землях поміщика Харіна (с. Веселі Терни поблизу Кривого Рогу).

У 1904 році сталася визначна подія у професійному житті Едуарда Карловича – його обрали дійсним членом Імператорського мінералогічного товариства (СПб). Він регулярно надсилав кореспонденції до редакції журналу «Горнозаводское дело» про стан роботи і розвідок на Криворіжжі та про важливі події у житті рудників.

З 1906-го по 1918 рік Е.К. Фукс обіймає посаду помічника керуючого рудника «Новоросійський» (у радянські часи – рудник ім. Фрунзе). На замовлення ради З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії займається збором даних і складанням статистичних таблиць: з 1905-го по 1913-й – щорічно, а з 1914-го по 1919 рік – щомісячно.

У 1910 році на основі попередньо зібраних матеріалів склав перелік рудних покладів Криворіжжя, встановив їхню синоніміку та визначив запаси залізної руди у над-

рах для урядової Комісії з визначення запасів залізної руди. Був членом цієї комісії та брав участь у всіх її роботах.

Кілька наступних років Едуард Карлович присвячує роботі над геологічними картами на замовлення ради З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії. 1910 року складена ним карта залізорудного району (масштаб: 0,5 версти в 1 дюймі) демонструвалася на губернській виставці у Катеринославі. А 1911 року він виготовив для виставки у Мілані геологічну карту району масштабу 3 версти в 1 дюймі. У 1912 році варіант цієї ж карти з доповненнями та виправленнями був підготовлений для виставки у Києві.

До всіх карт Е.К. Фукса додавалися описи району та колекції порід і руд, які геолог зібрав під час дослідницької роботи. Слід сказати, що всі зразки Едуард Карлович дублював, і у нього вдома з часом утворилася унікальна колекція. Що ж стосується колекцій, які супроводжували карти, то після виставок їх передали до Гірничопромислового музею (м. Харків), з яким Е.К. Фукс співпрацював постійно, регулярно надсилаючи до Харкова все нові й нові зразки.

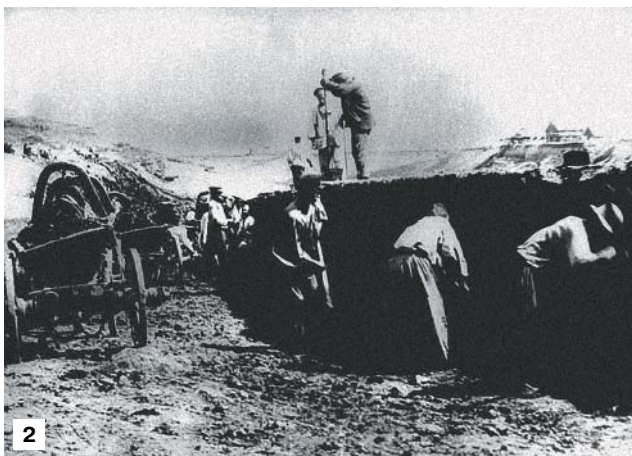
Види робіт, до яких долучався Е.К. Фукс, характеризують його як людину діяльну та різнобічну. Так, у 1911 році урядова Комісія при Гірничому управлінні Півдня Росії доручає йому збір статистичних даних по нещасних випадках на гірничодобувному виробництві та з'ясування причин їх виникнення.

У 1910–1913 роках геолог завідує розвідками у володіннях князя Кочубея (с. Ганнівка поблизу Кривого Рогу, нині Петрівський р-н Кіровоградської обл.). А у 1913–1914 рр. стає консультантом розвідок, які на Криворіжжі проводив Санкт-Петербурзький міжнародний банк.

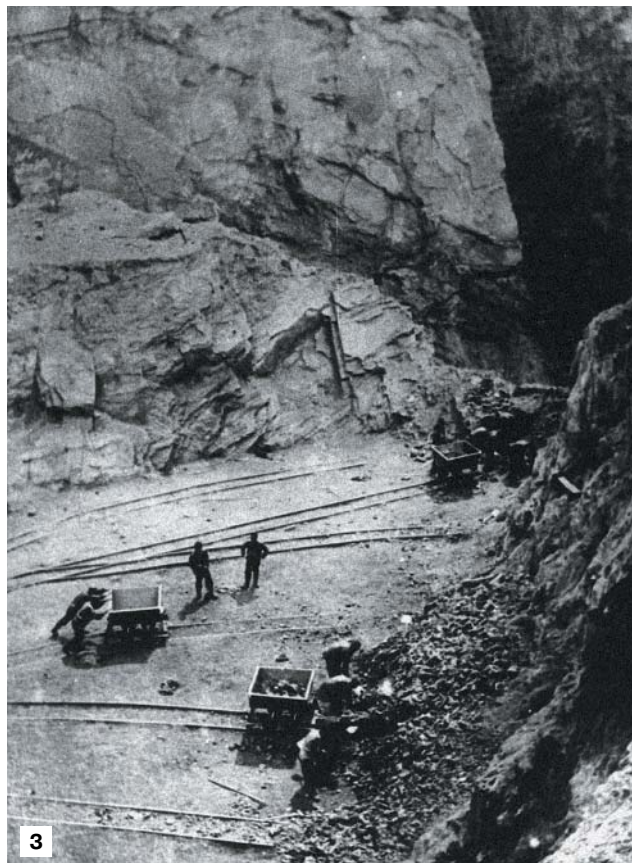
У 1915 році Е.К. Фукс виступив ініціатором створення Технічного товариства, брав активну участь у його роботі, входячи до складу президії протягом 1915–1917 років.

1

2

3

4

5

1 – В день видачі зарплатні на руднику «Суха Балка». 1902 р. Фото Е.К. Фукса; 2 – Розкривні роботи на руднику Гринько. 1899 р. Фото Е.К. Фукса; 3 – Дно Тарапаківського кар'єру. 1902 р. Фото Е.К. Фукса; 4 – Адель Юліївна Фукс з дітьми; Едуард у верхньому ряду (в окулярах); 5 – Е.К. Фукс з онуком Едуардом. 1937 р.

Важко сказати, як поставився Едуард Карлович до політичних подій наступних років. Зрозуміло одне: він не мислив свого життя без цієї землі, в розвиток якої було вкладено стільки його власних зусиль.

1918 року вирішувалося питання про утворення Криворізького повіту, тобто виділення

Криворіжжя в окрему адміністративну одиницю (до цього територія була розділена між повітами Херсонської та Катеринославської губерній). Едуард Карлович входив до складу комісії з підготовки матеріалів по створенню Криворізького повіту. Він підготував доповідь «Геологический обзор Криворожского железорудного района», в якій обґрунтував доцільність

відновлення та подальшого розвитку басейну. А у 1919-му підготував кілька доповідей про родовища бурого вугілля та виступив ініціатором відновлення розвідок на нього.

У травні 1920-го постановою «Райруди» Едуарда Карловича призначили завідувачем геологічним відділом і підвідділом бурого вугілля, відділами всіх рудників Криворізького району.

У грудні 1921 року Е.К. Фукс отримав офіційного листа з Петрограда, від ВРНГ, такого змісту: «Геолог Н.И. Свительский в заседании 25-го Октября с/г. доложил присутствию о том: 1) что успешность работ Криворожской геологической партии в значительной степени явилась следствием Вашего содействия и 2) что Вы располагаете весьма ценным и обширным материалом по Криворожской съемке и готовы принять участие в работах Комитета по окончанию геологической карты Кривого Рога, предоставив в распоряжение Комитета имеющийся у Вас материал.

Осведомившись о сем, присутствие Геологического комитета в заседании 4 ноября с/г. избрало Вас в геологи-сотрудники комитета, о чем комитет и считает долгом поставить Вас в известность».

Тож протягом 1922 року Едуард Карлович займався геологічними дослідженнями, в тому числі з'ясуванням генезису залізорудних родовищ Кривого Рогу, та склав доповнену і виправлену карту (0,5 версти в 1 дюймі).

Згаданий 1922 рік ознаменувався для Е.К. Фукса ще й початком викладацької діяльності. 4 жовтня у Кривому Розі відкрився Криворізький вечірній гірничий технікум (1929 року реорганізований у Криворізький гірничорудний інститут), до якого Едуарда Карловича запросили читати лекції з усіх геологічних дисциплін. Він, не маючи вченого ступеня, виховав цілу плеяду майбутніх докторів наук і академіків.

1921–1926 роки у житті Е.К. Фукса – період співпраці й дружби з одним із найкращих знавців залізорудних родовищ Радянського Союзу, майбутнім академіком (1929) М.Г. Свительським. Саме в цей період Микола Гнатович працював на Криворіжжі, очолюючи геологічну партію Геолкому. В результаті цієї співпраці у 1932 році побачила світ монографія: *Н.И. Свительский, Э.К. Фукс и др. «Железорудные месторождения Кривого Рога»*, проілюстрована геологічною картою.

Сфабрикована органами ДПУ справа «Промпартії», спрямована на знищення наукової еліти, згідно з версією слідства, окрім центру у Москві, мала осередки по всій країні, у всіх галузях господарства. На Криворіжжі у грудні 1930-го заарештували понад 60 інженерно-технічних працівників. Головним же «шкідником» було визнано Е.К. Фукса. Але ця історія мала несподіваний розвиток, в якому можна було б розгледіти навіть комічні риси, якби не загальний трагізм ситуації. Ось як розгорталися події.

Едуарда Карловича заарештували серед перших. Після проведення слідства справи 12 осіб передали до суду. В цей час до Кривого Рогу надійшов наказ ВРНГ СРСР про надання плану місцевості ділянки, відведеної під будівництво Криворізького металургійного заводу. І тут з'ясувалося, що краще за Фукса цю роботу ніхто виконати не здатен. Едуард Карлович під конвоем провів зйомки плану місцевості майбутнього будівельного майданчика. Щодня після виконання робіт його знову повертали до камери.

Невдовзі до Кривого Рогу прибув з परिवору Серго Орджонікідзе, який на той момент очолював ВРНГ. Яків Ілліч Веснік, директор майбутнього заводу, у приватній розмові з давнім другом пояснює ситуацію і попросив посприяти звільненню Е.К. Фукса. Невідомо, як це залагодив Григорій Костянтинович, але через якийсь час після його від'їзду геолога без всіляких пояснень відпустили додому. Більше того, він повернувся до виконання своїх службових обов'язків та продовжив викладацьку роботу в КГРІ.

Вдруге Едуарда Карловича заарештували наприкінці січня 1938 року. За спогадами учасників тих подій, на допитах він мовчав, до їжі не торкався. Тюремники спочатку розцінили це як прояв упертості і протесту. Лише через кілька днів в'язня оглянув лікар і з'ясувалося, що у Е.К. Фукса важка форма депресії – ступор, коли людина перестає реагувати на будь-які зовнішні подразники. Геолога перевезли до лікарні № 3, що на вул. Пушкіна. Там утримували в окремій палаті з заґратованими вікнами, біля дверей стояв озброєний конвоїр. Але примусове лікування не дало результату. За свідченнями медсестри Жилкінської (дружина геолога, викладача гірничорудного інституту С.І. Жилкінського), на очах якої розгорталися ці події, через кілька днів Едуард Карлович помер від виснаження.

Родичам про його смерть не повідомили. Їхні звернення з запитами про долю чоловіка й батька залишалися без відповіді. У серпні 1939 року Мотрону Тимофіївну Фукс викликали до прокуратури і повідомили, що її чоловік Е.К. Фукс помер у квітні 1939-го. 1957 року родина отримала листа про реабілітацію Едуарда Карловича.

Доля наукової спадщини Е.К. Фукса, на жаль, виявилася такою ж сумною, як і доля самого Едуарда Карловича. Рукописи наукових праць прибрали до рук двоє відомих

науковців. Один з них ще наприкінці 30-х розіграв перед донькою Едуарда Карловича сцену «співчуття», переконав, що роботи потрібно видати, щоб багаторічна праця її батька не була втрачена для науки і т.ін. Інший же у повоєнні роки, коли родина перебувала у скрутному матеріальному становищі, просто купив за безцінь кілька рукописів, вибраних на свій розсуд. Обидва вони у майбутньому набули репутації «світил науки», однак ні той, ні інший ніколи у своїх наукових публікаціях не посилався на матеріали Е.К. Фукса.

Колекцію зразків також було поступово розкрадено. Деякі з криворізьких дослідників вважають, що саме бажання заволодіти нею й послужило причиною для написання доносу на Е.К. Фукса, адже його заарештували вже у 1938 році, а не під час масових арештів 1937-го.

1979 року онука Едуарда Карловича – Кірієна Фукса (дочка Зої Едуардівни) передала до музею історії Криворізького гірничорудного інституту особисті речі свого діда, а також документи, фото, листи з родинного архіву. Серед речей – окуляри Едуарда Карловича, полотняна сумка, в яку він збирав зразки порід і руд під час своїх експедицій, фотокамера. Про неї слід сказати окремо. Справа в тому, що Едуард Карлович захоплювався фотографією. Фотокамера супроводжувала його практично всюди. Саме цій людині криворіжці зобов'язані всім, що знають про історію свого міста кінця XIX – початку XX ст. На знімках Фукса – побутові сцени з життя рудокопів, розкривні роботи на кар'єрах, моменти роботи в самих кар'єрах і т.ін.

1. Вареников И., Фукс Э. Кривой Рог в мировой промышленности: Доклады. – Кривой Рог, 1918. – С. 13–22.

2. Макаренко Д.К. Видатний вчений в галузі рудної геології академік М. Г. Свительський / Геологический журнал. – 1994. – № 3–6. – С. 136–141.

3. Мельник О. Історична енциклопедія Криворіжжя. – Т. 1. – Кривий Ріг, 2007. – С. 382.

4. Мельник О. Історична енциклопедія Криворіжжя. – Т. 1. – Кривий Ріг, 2007. – С. 540–541.

5. Фонди музею історії Криворізького технічного університету. – С. «Е.К. Фукс».

6. ЦДАВОВУ. – Ф. 2602. – Оп. 2. – С. 6. – А. 189–190.